

Vrije uitwisseling van ideeën en informatie*

K. van het Reve

Tegenstanders van een 'free flow of information' zullen er zelden openlijk bezwaar tegen maken. Niettemin is bijvoorbeeld de regering der USSR een zeer felle tegenstander van deze zaak. Iemand als [Joeri Galanskov \(1939-1972\)](#) heeft zijn zucht naar vrije informatie met zijn leven moeten bekopen: -voor het verspreiden van een verslag van een openbaar proces werd hij tot zeven jaar dwangarbeid veroordeeld, die hij niet overleefde.

Het verzet tegen informatievrijheid wordt door regeringen als die der USSR veelal op de volgende wijze gevoerd: men verklaart zich niet tegen de vrije verspreiding van informatie, maar men verklaart zich tegen het verspreiden van desinformatie, leugen, laster, verzinsels. Aangezien Westerse diplomaten na vele decennia nog steeds niet op deze manoeuvre verdacht zijn, kan hij tot aanzienlijke successen leiden. Als zulk een succes, als een stukje nederlaag in de strijd voor vrije informatie, beschouw ik een deel van de '[aanbevelingen](#)' die de ministers van cultuur van een aantal West- en Oost-europese landen in juni 1972 in Helsinki hebben opgesteld, en die mij de volgende opmerkingen in de pen gaven:

1 Wat mij in al die aanbevelingen onsympathiek aandoet is het opdringerige karakter ervan. Sport is iets moois. Filosofie ook. Maar wat zou men zeggen als een regering opens het besluit nam 'to ensure' de 'participation' van jong en oud in sport en/ of filosofische studiën? En maatregelen, erop gericht dat de burgerij geen verkeerde sport of filosofie gaat beoefenen?

2 Het lijkt me dat de ministers bij hun aanbeveling onder meer zijn uitgegaan van de gedachte dat kennis van de cultuur van andere volkeren de verstandhouding met die volkeren in gunstige zin beïnvloedt. Dit lijkt mij een onbewezen stelling. Men kan met evenveel recht het omgekeerde beweren: hoe minder men van elkaar weet, hoe minder kans op haatgevoelens en conflicten. Het lijkt mij niet onwaarschijnlijk dat de anti-Amerikaanse gevoelens bij grote delen van de Westeuropese intelligentsia mede veroorzaakt worden door het intensieve culturele contact met Amerika. Frankrijk en Duitsland, die al anderhalve eeuw elkaars cultuur naarstig bestuderen, hebben in die tijd drie bloedige oorlogen tegen elkaar gevoerd. Als de Westeuropese lezer en televisiekijker aan evenveel sowjetcultuur zou worden blootgesteld als zijn Oosteuropese collega, zou in West-Europa de haat tegen de Sovjetunie misschien even reusachtige vormen aannemen als in Tsjechoslowakije, Polen, Hongarije etc. Protestanten en katholieken hebben eeuwenlang in Nederland naast elkaar gewoond zonder dat zelfs maar hand-tastelijkheden tussen beide groepen hebben plaatsgehad. Zou de welhaast volledige culturele isolatie van die twee groepen van elkaar daar niet een weldadige rol gespeeld hebben? In ieder geval lijkt het me onredelijk om zonder meer het tegendeel aan te nemen, zoals blijktens de stukken de Europese ministers gedaan hebben. Er is misschien een minimum aan kennis nodig om in het ene volk vijandige gevoelens levend te houden ten aanzien van het andere volk, maar geen maximum, waarboven die gevoelens minder worden of ophouden.

3 Met enige huiver vervullen mij de aanbevelingen om de cultuurgebruiker, inzonderheid de jonge cultuurgebruiker, te 'beschermen' tegen kwade invloeden, de aanbeveling bijvoorbeeld 'to instil in young people, through education and culture, a refusal to accept retrograde ideas'. Wat zijn 'retrograde ideas'? Oude ideeën? 'Gij zult niet stelen' — gegarandeerd een zeer oud idee? Of de gedachte dat een ieder de vrijheid moet hebben om de regering van zijn eigen land een bende oplichters te noemen? Of bedoelt men met retrograde ideeën gedachten die een vroegere toestand in natuur of cultuur als beter dan de tegenwoordige beschouwen en daarom een herstel van de oude toestand wenswaard achten? Is de gedachte om de Waddenzee vrij te maken van gaswinning, of

om de Russische burger de burgerlijke vrijheden die hij in 1913 genoot terug te geven een 'retrograde idea'? Of bedoelt men alleen maar 'verwerpelijke' ideeën? Monseigneur Gijsen gelooft in de baarlijke duivel. [Karl Marx](#) geloofde dat iemands slechte karaktereigenschappen verklaard konden worden uit zijn joodse en negritude voorouders: Hoe wil men nu – aangenomen even dat men het in heel Europa eens is over de retrograditeit van beide denkbeelden – het 'niet accepteren' van deze denkbeelden bevorderen? Door het op ruime schaal onder de jeugd verspreiden van de geschriften van Dr. Gijsen en Dr. Marx, opdat de jeugd, na te hebben kennis genomen van deze retrograde ideeën, kan 'weigeren' ze te 'accepteren'? Ik vrees dat zulks niet de bedoeling van de ondertekenaars van de aanbeveling is. Hun aanbeveling klinkt veelmeer als een aanbeveling om de jeugd juist *niet* aan te moedigen die geschriften te lezen, ja hun dat lezen juist een beetje moeilijk te maken. Het lijkt mij niet wel mogelijk om in zulke aanbevelingen iets anders te lezen dan een aanmoediging tot censuur. Zo lees ik 'to take appropriate measures to protect their national culture from forms of production (dit is waarschijnlijk een houtserige vertaling van het Russische *proizvedeniya* vhr) which disseminate ideas of hatred and enmity between nations, war, violence and racialism, having particular regards to their corrupting influence upon youth'. Welke 'means' zijn hier 'appropriate'? Hoe kan men zijn nationale cultuur ergens tegen 'beschermen' als het niet door censuur is?

4 Ook vervult het mij met huiver als ik zie hoe men in die aanbevelingen geneigd is van kunstenaars bepaalde dingen te *verlangen*. Ergens in de 'recommendations' staat dat kunstenaars 'should make a decisive contribution' tot ik weet niet meer welk goede doel.

5 Juist in conjunctie met dit soort eisen doet het streven mij niet sympathiek aan 'to provide artists with material conditions which enable them to do creative work in freedom from constraint' – zulke materiële voordelen kunnen immers de vrijheid van de kunstenaar eer beperken dan bevorderen als zij met eisen als de hierboven geciteerde samengaan.

6 Culturele uitwisseling lijkt mij toe te juichen, mits zulk een uitwisseling in zo groot mogelijke vrijheid en met zo weinig mogelijk overheidsbemoediging geschiedt. Een 'bibliotheek van Europese meesterwerken' vind ik wat griezelig. Wie stelt die bibliotheek samen? Een conferentie van [nationale Engelsen](#) geassisteerd en geadviseerd door ambtenaren en professoren? Het lijkt me beter dat het publiek in ieder land *zelf* uitmaakt wat het uit het andere land wil lezen, horen of zien. Een bescheiden mate van propaganda wil ik desnoods toestaan: het aan buitenlandse bibliotheken schenken van boeken, het subsidiëren van vertalingen etc. – maar het door de Franse overheid presenteren van de Franse cultuur aan het Duitse publiek lijkt me gevaarlijk. De Duitser, een boekwinkel binnenstappend, moet m.i. vrij zijn het Franse boek te kiezen dat *hij* wil hebben, zo min mogelijk gehinderd door de opvattingen van de Franse overheid over wat een Duitser moet lezen.

7 Ware ik in Helsinki geweest, dan had ik de volgende aanbevelingen aanbevolen:

- a dat iedereen die retrograde, racistische, oorlogszuchtige ideeën wil verkondigen, daar door generlei wet of regeringsmaatregel bij gehinderd moet kunnen worden.
- b dat de vraag of een bewering, boek, ballet, schilderij etc. al of niet retrograad, racistisch of oorlogszuchtig is nimmer door enige regeringsinstantie mag worden gesteld of beantwoord, doch uitsluitend een onderwerp van debat kan zijn onder de burgerij.
- c dat niemand door de overheid mag worden gedwongen of op enige door hem hinderlijk geachte wijze door of namens de overheid mag worden aangespoord deel te nemen aan enige culturele activiteit behalve het wettelijk voorgeschreven lager onderwijs.
- d dat een regering van land A geen mogelijkheid moet hebben om de verspreiding in land **B** van de culturele produkten van land A die de regering van land A onwelgevallig zijn, tegen te houden.

Men moet bij dit alles niet vergeten dat onze vrijheid van spreken en schrijven een uitzonderingsgeval in de wereld en in de wereldgeschiedenis is, en dat de meeste mensen geen voorstanders zijn van persvrijheid. Dat wij die vrijheid in een aantal Europese landen hebben, danken wij niet aan het electoraat, maar aan een aantal liberale heren die die persvrijheid er destijds doorgedrukt hebben. Hoeveel intellectuelen komt men in Nederland niet tegen die de vraag 'moet de Telegraaf verboden worden?' met een volmondig ja beantwoorden? Openbare uitspraken *ten gunste* van de persvrijheid van het type Gijsen-Marx hebben mijns inziens niet veel om het lijf.

Vertegenwoordigers van dictatuurlanden hebben de gewoonte om in internationaal gezelschap twee dingen te doen: ten eerste algemene declaraties afleggen ten gunste van de vrijheid van meningsuiting. Ten tweede een aantal 'redelijke' restricties van die vrijheid voorstellen: het beschermen van de cultuur tegen racistische denkbeelden bijvoorbeeld. Zij gedragen zich daarbij geheel in overeenstemming met de situatie in het eigen land, waar de vrijheid van meningsuiting veelal in de grondwet verankerd is, en waar alle beperkingen van die vrijheid gerechtvaardigd worden met een beroep op de gevaren die de samenleving bedreigen als men allerlei 'retrograde ideas' vrij spel zou laten. Het doet er voor de Oosteuropese diplomaten niet toe *welk* door welhaast iedereen slecht geacht idee men de verschillende Westerse ministers Engels voorhoudt als een smakelijk etiket om op zijn [nationale cultuurbeschermingsmaatregelen](#) te plakken - *als* men hem maar zover krijgt dat hij althans *iets* in die richting onderneemt.

Er staan hier twee opvattingen tegenover elkaar - je zou ze de oosterse en de westerse, de revolutionaire en de liberale, de communistische en de kapitalistische kunnen noemen. Volgens de eerste opvatting - die het kennelijk in Helsinki gewonnen heeft - zal de mens, de openbare mening, het electoraat, de lezer, de staatsburger, aan zichzelf overgelaten, zwichten voor de krachten van het slechte (zionisme, kapitalisme, fascisme, neokolonialisme, imperialisme, racisme, revisionisme etc.). Het is daarom zaak hem tegen die slechte krachten te 'beschermen'.

Volgens de tweede opvatting moet men de mens vrijlaten om van alle denkbeelden en stromingen, ook racistische etc., kennis te nemen en te kiezen. De onuitgesproken opvatting die hier weer aan ten grondslag ligt of er althans een belangrijke rol bij speelt is deze, dat de mens, voor de keuze tussen redelijk en onredelijk geplaatst, het redelijke kiezen zal.

Whoever knew truth put to the worse in a free and open encounter? is de retorische vraag die dan gesteld wordt. Ik ben niet zo optimistisch als Milton, maar ik geloof wel dat vrijheid van meningsuiting een aantal dingen onmogelijk maakt. Bepaalde onzin *kan* van overheidszijde eenvoudig niet beweerd worden als het iedereen vrijstaat tegen die onzin te opponeren. Zo zijn mijns inziens bepaalde *handelingen* door de overheid heel moeilijk te verrichten als het een ieder vrij staat zijn afschuw van die handelingen uit te spreken.

Daarom geloof ik dat men op internationale conferenties zich zo fel mogelijk moet verzetten tegen alle pogingen van dictatoriale zijde om die vrijheid van meningsuiting te beperken. Men kan dat op twee manieren doen: door zich te verzetten tegen *elke* vorm van censuur en tegen *iedere* aanbeveling van 'bescherming' te stemmen, óf door juist expressis verbis, zoals ik in bovenstaande aanbevelingen gedaan heb, de vrijheid te garanderen van hen die dingen willen zeggen die algemeen afgekeurd worden zoals racisme, haat tussen volkeren etc.

Ik neem geen ogenblik aan dat minister Engels en de hem naar Helsinki vergezeld hebbende heren het wenselijk achten dat ons land wat zijn vrijheid van meningsuiting betreft in een positie komt, te vergelijken met die van Estland, Letland, Litouwen, Tsjechoslowakije en dergelijke landen. Maar als Engels dat niet wil, dan moet hij geen stukken ondertekenen die in strijd zijn met onze Grondwet en die zijn geïnspireerd door liederen die zich door *iedere* soort vrijheid zozeer in hun macht bedreigd voelen dat zij de vrijheid niet alleen bij zichzelf thuis hebben doen verdwijnen, maar haar ook graag bij de burens zouden zien verdwijnen, of althans zien inperken.

[*] Preadvies voor de op 13 april te Den Haag te houden Atlantische Conferentie.